

Преузето са православног сајта: www.lazarica.org.yu

*Овај текст је преузет из часописа "Саборност"
који издаје Епархија браничевска
број 3-4, година 3*

Митрополит Пергамски Јован (Зизиулас)

РЕЛИГИЈА, НАУКА И ЖИВОТНА СРЕДИНА

Текст представља излагање Митрополита Јована (Зизиуласа) изговорено на међународном симпозиону на тему „Црно Море пред еколошком катастрофом“ одржаном у Цариграду Солуну од 18. до 23. септембра 1997. год. Библиографија није дата уз овај рад. Аутор ће је дати накнадно.

У преводу смо покушали да задржимо велика слова онако како је аутор дао у оригиналу желећи да поједине речи на тај начин истакне. Прим. прев.

Велика ми је част и посебна привилегија да се обратим овом истакнутом скупу начелника Црквених заједница, научника и стручњака за заштиту животне средине о предмету који стиче огроман значај у времену све веће бриге за судбину нашег природног окружења. Еколошка криза, са којом се суочава човечанство у нашем времену, не може бити превазиђена уколико сва људска бића, у свим доменима живота, не удруже снаге у покушају да пронађу решење за њу. Ово је посебно тачно када се тиче односа Религије и Науке.

Наука све више постаје нека врста религије у нашој култури; људи је сматрају силом и снагом која може да излечи скоро свако зло у нашем животу. Тешко да постоји било каква установа или област у савременом друштву која може да достигне утицај, поштовање и углед који научници уживају. Услед разлога које нећемо још разматрати, Наука је успела да себи припише две одлике које јој јамче и обезбеђују углед: приступ Истини и способност да оствари практичне резултате. Комбинација ових двеју одлика доводи до огромног, понекад апсолутног ауторитета са којим научници говоре и са којим се слушају у нашем друштву. Ово је посебно случај у друштвима где преовладава оно што можемо назвати „Западном културом“, с обзиром да ова култура суштински извире из комбинације тражења Истине код Грка и заинтересованости за делотворност и практичну корисност код Римљана.

Религија је, насупротив овоме (аја овде говорим углавном, иако не једино, имајући у виду Западну цивилизацију), већ дуго лишена утицаја и угледа које је имала у ранијим временима. Само у неким круговима нашег друштва, религијска истина или учење може да има већи утицај од научних ставова, али и тада не без значајног оклевања од стране верника. Мој колега са универзитета говорио ми је да би често својим студентима теологије, за време усменог испита, постављао следеће питање: ако би требало да за свој лет бирате или доброг пилота који се никада не моли или не тако доброг који се моли, кога бисте изабрали? Не треба да вам дам одговор, јер сам сигуран да би сви одговорили исто, макар у дубини свога срца.

Каква је онда „корист“ од Религије када се хватамо у коштац са проблемима као што је заштита животне средине? Зашто овакве ствари не оставити искључиво научницима? Даље, како могу Наука и Религија заједно да раде на овим проблемима с обзиром на чињеницу да прва (Наука) поседује „практично знање“, док друга (Религија) као да обитава негде на небесима, одвојена од реалног живота? Да ли само путем комилеменшарносши Религија и Наука могу заједно да се баве питањима животног окружења Једна дајући надахнуће, а друга знање? Или, постоји ли ту дубља и органска веза између њих две која може да оправда њихову сарадњу на овим питањима?

У овоме раду покушаћу да се укратко дотакнем, с обзиром на ограничено време којим располажем, следећих питања:

а) Зашто постоји таква дихотомија између Религије и Науке у нашем уму?

Историјски гледано, не би се рекло да је то увек био случај. Морају се утврдити узроци ове подвојености, као и њихов утицај на саму еколошку кризу. Јер ја верујем да је еколошка криза добрим делом условљена овом дихотомијом.

б) Може ли оваква подвојеност између Науке и Религије да се настави упркос угрожености животног окружења? Данас постоје многи сигнали, који долазе преваходно од саме Науке, да нити Наука може бити истинска наука без Религије, нити пак Религија може бити верна себи без Науке. Ми ћемо на ово укратко указати, али ћемо се усредсредити на проблем животне средине, који је изазов Науци и Религији да пронађу своју узајамну унутарњу и дубљу повезаност. Показаћемо да нити Наука може да одговори изазову угрожености животне средине без Религије, нити пак Религија може то да учини без Науке, и то не само из практичних, већ и из теоријских разлога, неодвојивих од саме природе Религије и Науке. Коначно,

в) На којим основама и са каквим претпоставкама могу Религија и Наука да сарађују сучељавајући се са еколошким изазовом? Какве кораке предузети да се ова сарадња учини изводивом? Свакако да не би требало превидети различитост разних религија, али морамо узети у обзир заједничке елементе који ове религије приближавају једне другима при сусрету са изазовом еколошке кризе у сарадњи са науком.

Дихотомија између Религије и Науке

Наука није увек била независна од Религије. У суштини може се тврдити да Наука, у свом савременом виду, вуче корене из Религије, конкретно из хришћанске теологије. Оснивачи савремене Науке, као што су Декарт (, Лајбниц и Њутн , били су истовремено теолози. Већ у старој Грчкој тражење „Узрока“ природе, од стране философа Пресократика и касније Платона и Аристотела, било је, по речима чувеног класичара Вернера Јегера (§), Теологија. У јеврејском предању, посебно у каснијем раздобљу Старога Завета, када је Јудејство ступило у стваралачки однос са јелинистичким схватањима, природа се од стране верујућих сматра обдареном словесношћу:

„Ти си све ствари урадио мером и бројем и тежином“ говори Богу Књига Премудрости. Грчки Св. Оци и после њих византијска мисао у целини, од грчке философије наследили су и даље у својој теологији развили идеју Логоса бића, односно веровање да постоји словесност у творевини која је на неки начин повезује са Логосом Божјим. Веровање у Бога подразумева истовремено препознавање

постојања словесности у самој природи, коју људски ум може, а можда и треба да истражи.

Дакле, савремена наука се родила управо из оваквог чврстог теолошког убеђења да је творевина словесна и да њену словесност Човек може истражити. Постоји обиље чињеница, које је између осталих прикупио француски историчар Пјер Дуемм (), а допунио у наше време амерички историчар науке Џаки , које показују да се савремена наука родила из средњовековне теологије XIII века, када су се два богословска учења потпуно утврдила и лансирала од стране хришћанских средњовековних теолога, а то су да је творевина словесна и да је у исто време контингентна. Веровање у словесност усмерило је науку на истраживање узрока и објашњења који одговарају стварима какве оне јесу у природи, док је веровање да је природа контингентна, односно да није продужење Божје природе већ различита од ње имајући своје сопствене законе, значило да, ако хоћемо да сазнамо природу, није довољно да је изведемо из скупа појмова или ставова, већ је неопходно да откријемо законе природе по себи, да изучавамо природу онакву каква стварно јесте. Комбинацијом ова два веровања, наиме да је свет истражив и подложен испитивању путем људског ума пошто је, са једне стране, створен Божјим „Логосом“ или Умом (те дакле поседује способност), а са друге стране, схватање да је створен као природа различита од Божје природе, те да сходно томе и треба да се разматра у оквиру сопствених закона, савремена наука је могла да започне истраживање природе по себи и начина њеног функционисања (условљеност, контингентност), уз помоћ појмова и идеја као што су мера, величина, квалитет, узрок и сл., позајмљених из философије, односно од основних начела (словесности).

Према томе, изгледа да је Наука, историјски гледано, дете теологије. Чињеница да ће данас само неколицина нас бити тога свесна показује да се догодила драматична промена током историје: дете је порасло и побунило се против своје мајке; Наука и Религија су кренуле различитим путевима и свака од њих је рекла другој „Ниси ми потребна“ (1. Кор 12). Шта се заправо догодило?

Уџбеничко знање би нас упутило на Галилеја и однос Цркве према њему. Галилеј је архетип савременог научника који жели да буде слободан од религијских и философских претпоставки како би дошао до закључка „слободних од људске воље“. У овој драми Црква представља тлачитеља научног истраживања, која је, осуђујући научника због његовог коперниканизма, отворила пут подвајању Религије и Науке.

Међутим, историја разилажења Науке и Религије је далеко сложенија ствар него што то ова прича може да укаже. Узроци дихотимије Науке и Религије су дубљи и везани су за корените промене у Западној мисли, како у области науке, тако и теологије. Мислим да су ове промене тесно повезане са питањем животне средине. Бивши Архиепископ Јорка, др. Џон Хабгуд , теолог и научник у исто време, у свом важном чланку проширује увид у Галилејев случај упућујући нас на новију књигу италијанског историчара који је истраживао архиве Канцеларије за Инквизицију и закључио да Галилеј у ствари није био осуђен због својих коперниканских погледа већ „због свог атомизма и врсте редукционизма који са њим иде“. Ово је, као што Архиепископ показује, доделило науци неке од њених савремених карактеристика, пре свега самодовољност, самооправданост на основу резултата („Ми то чинимо

јер ради"), ограничавајући поље интересовања (специјализација) одакле настаје независност различитих научних грана и води у распарчавање знања. Другим речима, ауторитет и самодовољност, које је наука задобила насупрот религији, нису толико последица сукоба између слободе науке и црквеног угњетавања или богословског догматизма, колико растућег принципа атомистичког и механистичког приступа природи, који карактерише Западну мисао и начин мишљења од средњег века на даље. То је начин мишљења који Науци даје ауторитет у нашим друштвима:

дајући резултате кроз специјализацију и распарчавање знања помоћу којих функционише, Наука постаје „корисна“ за човечанство које очајнички тражи срећу. Ову анализу дубљих узрока, који објашњавају самодовољност и ауторитет који Наука ужива у савременом друштву, потврђују речи једног од најистакнутијих оснивача модерне науке, Декарта (Descartes). Ове речи истовремено откривају озбиљне последице самодовољности науке у односу на природно окружење. Декарт је написао у своме „Discours de la methode“:

„Човек би могао да пронађе технику како да снагу и енергију ватре, воде, ваздуха, звезда, неба и свих осталих тела која нас окружују, баш као што познајемо технике рада наших занатлија, на исти начин примени за све одговарајуће намене, те би тако могли да постанемо господари и поседници природе.“

Наука је са великим успехом испунила Декартов сан захваљујући свом механистичком приступу природи, својој специјализацији и својој независности од религије. Она је на тај начин стекла велики углед и утицај на свет који тражи срећу. Преко њених достигнућа ми смо стварно постали „господари и поседници природе“. Међутим, није ли управо ово узрок наше еколошке кризе?

Наука међутим није једино била одговорна за ову манипулацију природом.

Религија сноси своју сопствену одговорност. Потиснута науком у област митологије, а покушавајући да стекне признање и ауторитет у свету који иште срећу, религија је на Западу ступила у надметање са Науком у покушају да задовољи растуће захтеве на тржишту среће. Слично Науци, Религија је такође подстицала људе да постану „господари и поседници природе“, било у име Библије, која као да Бога представља Оним Који Човеку наређује да „господари земљом“, било у име духовности, која уздиже људску словесност као икону Бога у Човеку изнад и насупрот унижене и грешне тварности остале творевине. Религија и Наука су противречи леједна другој на различите начине, али су по свему судећи добрим делом заједно радиле, иако несвесно, на уништењу Божје творевине.

Животна средина, изазов и за Религију и за Науку

Наша досадашња запажања у вези Науке и Религије могу бити истинита када је реч о прошлости и евентуално прошлости која се протеже до садашњости, али нису баш примењива на будућност, на будућност која се открива и постаје видива већ у наше време. Ствари се данас брзо мењају како у Науци, тако и у Религији, а то ће сигурно утицати на улогу коју ће оне имати у еколошкој кризи.

Као прво, читава философија специјалистичког знања доведена је у питање и у Науци и у Теологији, много више у првој него у другој. Примера ради, научницима постаје све јасније да Зооло истовременог изучавања цветова који пресудно одређују начин живота, заправо читава биће и природу пчеле. Дакле, једино је логично претпоставити да овакав узајамни утицај и међузависност морамо

проширити у природном окружењу бесконачно: све зависи од свега осталог; не постоје појединачна бића (индивидуе прим. прев); постоји само пуно заједништво бића у творевини.

Овакав „целосни“ приступ знању може да доведе до значајног уплива и Науке и Религије у проблеме животног окружења. Изумирање одређених врста није без утицаја на остале врсте. На само људско биће пресудно утиче свака промена у природном окружењу. Уколико се наука доследно помера од традиционалне распарчаности знања ка целосном приступу, Религија (посебно хришћанска теологија) мора да преиспита и промени своје погледе на људско биће и да прихвати да је човек незамислив без своје органске повезаности са осталом творевином. Према томе, било би неопходно да хришћанска Теологија прихвати основне поставке идеје еволуције у биологији и схвати да је људско биће органски део животињске врсте. Ово је у сагласности са веровањем да је Човек микрокосмос који у себи сабира сву осталу творевину, што су посебно истицали грчки Св. Оци Цркве. Не постоји суштинска опасност по хришћанску веру у прихватању теорије еволуције у њеним основним начелима, односно у идеји да људско биће представља последњу тачку биолошког развоја, мада нема потребе прихватити детаљан опис овог развоја у Дарвинизму. Сама Библија говори о стварању Човека у последњи дан и из природних састојака већ постојећих. Опстанак људског бића зависи од остале природе.

Овакав целосни приступ, прихваћен и примењен истовремено од стране Науке и Религије, имао би благотворан утицај на размишљања људи о свом односу према животној средини.

Ово може имати учинка једино ако Наука и Религија поистовете своје погледе о свету и месту људског бића у њему. Животна средина може да послужи као катализатор у обнављању органске везе између Науке и Религије.

Друго, постаје све јасније и Науци и Теологији да није само Човек у своме постојању зависан од остале творевине будући да је њен нераскидиви део, већ је и обратно исто толико тачно, наиме да остала творевина зависи од људског бића у погледу остварења и испуњења свог постојања. Овде ће заштитници животне средине морати да промене опште прихваћену претпоставку да је Човеку потребна остала творевина а да осталој творевини не треба Човек. Оваква претпоставка се заснива на чињеници да се људско биће појавило након дугог временског раздобља у коме је остала творевина постојала без њега. Религија је, у сваком случају хришћанска теологија, антропоцентрична у својој космологији и настоји на томе да је људско биће неопходно творевини. Данас имамо показатеље да се и Наука креће у истом правцу. Мислим на оно што данас физичари и философи природе зову Антрополошким Принципом: васелена је створена тако да једино има смисла ако је људско биће унапред претпостављено. У оквиру хришћанске теологије ово се изражава вером, на којој настоји Нови Завет и Св. Оци Цркве, даје Бог све створио у Христу и за Христа, односно за људско биће у свом пуном, есхатолошком савршенству. Истинском човечанству неопходна је органска веза са осталом творевином, али је и овој последњој такође потребно човечанство да би себе оствариле. Уколико се Антрополошки Принцип прихвати од стране научника, а постоје докази да се расправа коју је изазвао креће у том правцу, Теологија и Наука ће се зближити на здравој и стваралачкој основи, што ће имати значајне

последнице на размишљање о екологији.

Треће, треба приметити, од кад је квантна теорија изборила место у Науци, да се људско биће тешко може изоставити из поступка научне „истине“. Посматрач, како се сада каже, утиче на стварност у току опита. Шта онда остаје од традиционалне дихотомије субјекта и објекта? Ако ту нема онога што у Науци зовемо чистим „објектом“, више није могуће обављати научно истраживање без обухватања људске личности у њему. Појам Личности, који се обично посматра као предмет који припада социологији, психологији и теологији, сада такође постаје кључан и за (егзактну прим. прев.) науку. Наука мора да отвори своје границе да се сусретне са теологијом и друштвеним наукама, уколико жели да правилно разуме своју сопствену природу. Ми несумњиво улазимо у доба сарадње између Науке (егзактне прим. прев.) и „друштвених наука“, а за овај напредак имамо да захвалимо, што је посебно занимљиво, самој науци.

Четврто, од суштинске је важности приметити значај културе за науку. Углавном све о чему сам говорио у овоме раду претпоставља оно што можемо назвати „Западном Науком“. Упркос тежњи да овлада читавим људским друштвом, нема сумње да је Западна Наука одлучујуће подложна утицају, да на кажемо зависна, од Западне културе. Како би Наука изгледала ако би била под утицајем других култура? Зар је афричка или азијска Наука незамислива ствар? У овом случају би Религија имала одлучујућу улогу. Да ли је таква културна условљеност науке пожељна ствар или није важно је питање. Ово је сигурно ствар од великог значаја код размишљања о животној средини.

На крају, битно је за предмет који разматрамо запазити у нашем времену појаву непријатељских ставова према науци услед растуће бриге за животну средину. Један теолог моје Цркве, покојни Филип Шерард, могао би да буде пример оваквог антинаучног става изазваног бригом за животно окружење. Ново доба и све врсте монистичких религијских и чисто религијских или полурелигијских покрета поборници су еколошког размишљања које искључује словесност а тиме и науку. Какав став да заузмемо по овоме питању? Мој лични став вам је у досадашњем излагању морао постати јасан: животна средина се може заштитити на здравим основама једино ако Религија и Наука отворе своје границе једна према другој и сусретну се на стваралачки начин. Једино превазилажењем традиционалне подвојености између њих две можемо успешно да радимо на заштити животне средине. Какав вид би овакав сусрет Религије и Науке ради заштите животне средине могао да има?

У правцу стваралачке сарадње Науке са Религијом

Има пуно начина на које би могла да се замисли сарадња Религије и Науке у циљу заштите животне средине. Као теолог, желео бих да предложим следеће начине могуће сарадње:

а) Пут етике. Ово је вероватно најочигледнији начин сарадње који одмах пада на памет. Чак у време потпуне одвојености науке од религије, било је опште прихваћено да теологија може да да значајан допринос друштвеном животу у погледу етике. Религија је позната као морална сила у култури, па се нормално очекује да има нешто да каже о начину како људи треба да се понашају. Ово је посебно тачно када је реч о Западном Хришћанству. Сви знамо за изјаве Папе поводом моралних питања, као и за мешање Протестантских Цркава и Светског

Савета Црква у друштвена и политичка питања. Посебно кад се тиче науке, постаје већ уобичајено да се тражи став Цркве о томе како би научна достигнућа нашег времена могла бити надзиравана да би се човечанство заштитило од ужасавајућих последица које би многа научна достигнућа могла да имају на људско биће. Ми живимо у раздобљу брзог раста онога што називамо биоетика. Није ли крајње време за систематски развој научне гране екоетике или етике животне средине? Ако се сложимо о неопходности овакве гране, биће дужност теолога и научника да јој дају облик и садржај. Непотребно је рећи да овакав подухват може бити изведен само сарадњом свих религијских заједница и укључењем свих наука: примењених и теоретских, медицинских и природних, као и друштвених и хуманих наука. Зар је превише захтевно имати у виду стваран>е међународног института за екоетику, који би окупио заједно представнике религијских и научних заједница, са задатком да саветују светске политичке вође о етичким питањима животне средине, као и да израде „образац“ етике животне средине, који би могао да се спроводи у живот снагом међународног закона? Овде се налази изазов историјских размера пред религијским и научним предводницима света. Ми смо политичарима оставили да се баве проблемом еколошке кризе. Морамо да схватимо да политика не може имати утицаја без моралне подршке. Морална пак подршка не може доћи само од науке нити само од религије; она може једино бити резултат сарадње њих две.

б) Пут подстицања или „пут надахнућа“. Свест о природном окружењу и однос према њему није просто ствар етике. Подстрек је увек потребан да би се понашали на одређен начин. Религија несумњиво може да обезбеди побуду за етичко понашање, али наука не мора бити извор етичког владања; изгледа да је препуштено савести сваког појединог научника да ли ће водити рачуна о природном окружењу или не. Овде нам се намеће главни проблем: да ли је једина побуда за бављење научним редом унапређење знања? Одговор је на први поглед потврдан, али ако је наука верна себи, она никада не верује да су њена открића коначна и да су њени закључци необориви. Научник, као и теолог, тражи истину претпостављајући и верујући да увек остаје још тога да се открије изван конкретних налаза у лабораторији. Свет у коме живимо и кога покушавамо да схватимо увек остаје тајна. Научник може, али не мора, да има одређена метафизичка уверења која га подстичу, међутим он тешко да може доследно да обавља свој научни рад уколико не схвати да одређено знање које из њега (научног рада прим. прев.) извире открива само делић стварности овога света. Ово у свести научника ствара не само осећање смерности већ исто тако одговорности за оне делове реалности које он (још) не зна. Истински научник не може користити делимично знање стечено истраживањем да уништи огроман део још увек непознате стварности. Другим речима, побуде научника и верника или теолога сусрећу се на кључном становишту схватања света као нераскидивог органског јединства, чија целовитост мора да се подразумева и поштује, да би било који посебан вид или део њиховог знања био истинит. Истинитост знаног зависи од његовог односа са незнатим.

Према томе, у односу на природно окружење и религија и наука, ако желе да буду верне себи, прихватају да свако откриће стварности, било оно религијско или научно, има једино смисла ако се свет уважава у својој недокучивој целокупности. Уколико одређено делимично знање доприноси благостању одређеног дела

творевине (нпр. људског бића) на уштрб осталих делова света, ово са становишта религије вређа Бога Творца, а са становишта науке кривотвори знање задобијено путем истраживања. Религијске побуде и научне побуде воде истом уважавању целовитости творевине.

в) Идејни иуш. Може изгледати нереално, али ће криза животног окружења можда омогућити теологији и науци да проговоре истим језиком. Раније у историји оне су у ствари и говориле истим језиком, алије то време прошло. Научници и богослови већ вековима употребљавају своје различите само њима својствене језике које нико осим посвећених не разуме. Ово отежава, готово онемогућава, развој језика животног окружења или екологије којим би се служили истовремено теолози и научници. Стручни језик можда мора да остане у интерној употреби на обе стране, али, када је реч о животној средини, језик мора бити заједнички.

За развој оваквог заједничког језика биће неопходна израда идејног оквира истог и за Религију и за Науку. Морамо доћи до космологије заједничке и научницима и богословима и морамо се такође сагласити шта сачињава знање и истину. Сагласје ће такође бити неопходно у вези метода али и садржаја. Морамо прекинути да узимамо здраво за готово да се теологија и религија тичу „духовних“ и „метафизичких“ реалности а да се наука тиче „материјалних“ и „приземних“ ствари. Животно окружење је и „духовна“ и „материјална“ реалност, јер подразумева људска бића, која поседују слободу и која су способна за љубав и мржњу, али и свет, који је довољно тајанствен да захтева дубоко уважавање, поштовање и љубав.

Закључак

Покушао сам, у овоме обраћању, да подвучем и нагласим потребу да наука и религија забораве своју традиционалну супротстављеност или незаинтересованост једне према другој, те да на најдубљем нивоу постигну сарадњу, како би заштитили Човеково природно окружење од опасности које му прете. На сву срећу, новији развој и теологије и науке, не само да олакшава, већ и захтева овакву сарадњу. Нема сумње да су и наука и теологија, свака на свој сопствени начин, одговорне за еколошку кризу са којом се суочавамо. Њихова је дужност да анулирају штету коју су учиниле, што једино заједно могу да остваре.

У овоме раду сам морао да се ограничим на одређена кључна начела везана за овај тренутак у историји, кад је Божијој творевини потребна Човекова заштита, да не буде прекасно. Овај скуп ће, надам се, детаљно објаснити како практично Наука и Религија могу заједно да раде на спашавању једног од најлепших делова Божје творевине, Црног Мора. Ово је део света где је Религија уобличила цивилизацију и где су људски грех, равнодушност и незнање учинили све да га доведу до границе уништења. Сви се надамо да ћемо се ближе упознати са овим историјским и дивним пределом, као и да ћемо чути како да се он заштити и спасе.

Преузето са православног сајта: www.lazarica.org.yu